

*Цимбалістий Тарас Олегович,
кандидат юридичних наук, доцент кафедри публічного права
Юридичного факультету
Тернопільського національного економічного університету*

**До питання про сутність конституційно-правової відповідальності
(порівняльно-правовий аспект)**

Стрижнем державного і суспільного ладу держави є її Конституція. Основний Закон держави наділений вищою юридичною силою, а його норми мають пряму дію. Проте провідна роль Конституції у правовій системі держави обумовлена наявністю, а точніше дієвістю механізму реалізації її положень. Йдеться про особливу систему, здатну оперативнo реагувати на порушення принципу верховенства Конституції, усувати їх, а в ідеалі їм запобігати. Такою системою покликана бути система правової охорони Конституції. Однією з її гарантій є конституційно-правова відповідальність.

Проблеми конституційно-правової відповідальності є одними з найбільш актуальних в сучасній правовій науці. Вони досліджуються в працях Н. М. Батанової, В. В. Кравченка, І. О. Кресіної, Л. Т. Кривенко, В. Ф. Погорілка, Ю. М. Тодики, О. Ф. Фрицького, В. М. Шаповала та інших науковців, при цьому увага звертається як на загальні, так і на інституціональні проблеми даного виду юридичної відповідальності. Також за останні роки захищено ряд дисертацій в цій сфері. Проте повного як теоретичного, так і практичного вирішення ця проблематика ще не знайшла.

Актуальність дослідження інституту конституційно-правової відповідальності зумовлена кількома чинниками. По-перше, в Україні, попри відносну дослідженість проблем конституційно-правової відповідальності, практично відсутні теоретичні розробки, якими б визначалися її сутнісні (змістовні) характеристики, не опрацьовано в достатній мірі понятійний апарат. По-друге, в законодавстві конституційно-правова відповідальність не визнана як окремий вид юридичної відповідальності. По суті на сьогодні це лише теоретико-правова категорія. Відтак залишаються невирішеними питання розмежування такої відповідальності з іншими видами юридичної

відповідальності. Як наслідок, по-третє, через відсутність дієвого механізму реалізації конституційно-правової відповідальності значна кількість порушень Конституції залишається без належного правового реагування, а це негативно позначається на ефективності правової протидії порушенням конституційної законності.

Конституційно-правова відповідальність – специфічний вид юридичної відповідальності, що настає у випадках і порядку, передбачених в конституції держави. Підставою її настання є вчинення конституційного правопорушення (делікту). Останній визначається як суспільно небезпечне, протиправне, винне діяння, що посягає на конституційний лад та його інститути, за вчинення якого передбачена конституційно-правова відповідальність¹.

Разом з цим особливістю конституційно-правової відповідальності є її політичний характер. Це означає, що така відповідальність може реалізовуватися навіть тоді, коли правові норми взагалі не порушуються. В цьому разі конституційна відповідальність пов'язується з діями, які розцінюються як негативні в політичному плані. Прикладом такого виду відповідальності є колективна відповідальність уряду перед парламентом, передбачена ст. 87 Конституції України (прийняття резолюції недовіри Кабінету Міністрів України). Притягнення уряду до такого виду відповідальності визначається як критерієм законності дій Кабінету Міністрів України або окремих його членів, так і додержанням програми і політики, яку прийняла Верховна Рада України після сформування уряду.

Проте для правової охорони конституції визначальне значення має не політичний, а правовий аспект конституційно-правової відповідальності.

Загалом у світі відповідальність вищих посадових осіб держави за порушення конституції в основному зводиться до усунення їх від виконання своїх обов'язків. Це парламентська судова процедура (так званий імпичмент)

¹ Батанова Н. М. Конституційні делікти в Україні: проблеми теорії та практики: Автореф. дис. канд. юрид. наук: 12. 00. 02. / Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. – К., 2007. – С. 4.

вперше була застосована в Англії в кінці ХІУ ст. Згодом цей інститут справив значний вплив на конституційний розвиток багатьох країн. Спочатку він був інкорпорований в конституцію США, а в даний час закріплений в конституціях багатьох країн, хоча і в різних модифікаціях.

Відмінності в процедурі імпічменту стосуються перш за все кола державних діячів, проти яких може бути висунуте звинувачення. Конституція США передбачає можливість усунення з посад в порядку імпічменту президента, віце-президента, суддів і цивільних посадових осіб (федеральних державних службовців). В Італії, Франції, Німеччині, Росії процедура імпічменту поширюється лише на президента, в Японії – на суддів.

Ще одна відмінність в процедурі імпічменту стосується підстав притягнення до відповідальності. За Конституцією США підставою для порушення справи є обвинувачення у порушенні конституції, державній зраді і хабарництві. В інших країнах, особливо там, де імпічмент можливий лише щодо президента, перелік підстав для цього більш вузький: в Італії – це державна зрада, посягання на конституцію, в Німеччині - умисне порушення конституції чи іншого закону.

Передбачена конституціями процедура притягнення президента до відповідальності неоднакова в різних країнах. В європейських країнах континентального права, в франкомовних країнах Африки справа найчастіше порушується парламентом, а по-суті, справа вирішується відповідною судовою інстанцією (конституційним чи верховним судом).

Взагалі, залежно від ролі, яку відіграють органи конституційної юстиції в процедурі імпічменту, можна виділити дві групи країн. В одній групі орган конституційного правосуддя безпосередньо вирішує питання про усунення глави держави з посади, тобто по-суті звинувачення, висунутого парламентом (Австрія, Угорщина, Італія, Чехія та ін.). До другої групи країн відносяться ті, де органи конституційного правосуддя дають лише висновок з різних питань, пов'язаних з процедурою імпічменту (Болгарія, Білорусь,

Казахстан, Румунія, Росія). Так, Конституційний Суд РФ дає висновок лише про дотримання встановленого порядку висунення обвинувачення проти президента (ч. 7 ст. 125 Конституції), Конституційний Суд Білорусі – висновок про порушення Президентом Конституції (висновок про вчинення ним злочину дає спеціальна комісія Верховної Ради – ст. 104 Конституції). В Румунії відповідне повноваження Конституційного суду дуже обмежене – він дає “конституційну пораду” щодо пропозиції про усунення президента (ст. 144 Конституції Румунії).

Рішення про імпічмент приймається парламентом і має один наслідок – усунення з посади. Після такого рішення парламенту вступає в дію звичайна процедура кримінального переслідування; остаточний вирок виноситься судом в загальному порядку. Винятком є декілька країн, наприклад, Австрія, де конституційний суд може винести рішення не тільки про усунення президента (чи інших посадових осіб) з посади, але й про його кримінальну відповідальність.

Для зміщення президента з займаної посади подекуди використовується також всенародне голосування (референдум), на який виноситься, по-суті, питання про політичну відповідальність президента. Якщо ж відповідна пропозиція парламенту відхиляється на референдумі, то це розглядається як вираз недовіри парламенту з боку виборців і тягне за собою його розпуск. Відповідний механізм відповідальності президента передбачений конституціями Австрії (п. 6 ст. 60) і Ісландії (ст. 11).

Варто зауважити, що чинна Конституція України не передбачає інституту висловлення недовіри Президенту України, Верховній Раді України чи будь-яким іншим конституційним органам державної влади як можливої підстави дострокового припинення їх повноважень².

² Див.: Рішення Конституційного Суду України у справі про всеукраїнський референдум за народною ініціативою від 27 березня 2000 р. № 3-рп/2000.

В Україні, відповідно до чинного законодавства, як засіб забезпечення правової охорони конституції можна виділити наступні форми конституційно-правової відповідальності:

- усунення з поста (усунення Президента України з поста в порядку особливої процедури імпичменту);
- дострокове припинення повноважень або розпуск органу державної влади (дострокове припинення повноважень Верховної Ради України, Верховної Ради Автономної Республіки Крим у випадках, передбачених Конституцією);
- відставка посадових осіб (відставка Прем'єр-міністра України, членів Кабінету Міністрів України);
- звільнення з посади (звільнення з посад голів місцевих державних адміністрацій);
- висловлення вотуму недовіри органу чи посадовій особі (прийняття резолюції недовіри Кабінету Міністрів України).

В таких формах реалізується ретроспективна конституційна відповідальність, тобто така, що є наслідком порушення норм конституції. Проте для правової охорони конституції важливе значення має і позитивний аспект конституційної відповідальності, що полягає у відповідальному ставленні органу чи особи до своїх обов'язків, належному їх виконанні (позитивна конституційна відповідальність).

Таким чином, вивчення теоретичних і практичних проблем конституційно-правової відповідальності є актуальним напрямком сучасної конституційно-правової і порівняльно-правової науки. Очевидною є потреба вдосконалення чинного конституційно-деліктного законодавства, а також впровадження, крім правових, ще й відповідних політичних і соціальних механізмів, покликаних гарантувати верховенство Конституції. Однією з передумов ефективного вирішення усіх цих проблем є врахування позитивного досвіду успішних демократій у цій сфері.